

LÁNDZSÁS EMBER A VÁROSHÁZÁN

Városunk dicsőséges múltjából örökített meg pillanatképeket a művész a hatvani polgármesteri hivatal homlokzatán. A képek közül az első egy őskori, bronzkori, lándzsás embert ábrázol. Nem őseemberként, inkább a mai emberre hasonlít a fizimiskája. Ő is itt élt a mai városunk területén. A környékbeli legelőkön tartotta állatait, a Zagyva vizéből itatta őket, a körülöttünk lévő lankás domboldalakat törte fel, és ültette el magvait. Ezen a területen temette el halottaikat, kik ma is nagy számban a lábaink alatt pihennek. Házait, faluját a Strázsahegyen építette fel, melyet erős, mesterséges védelemmel látott el. Fegyvereit, használati tárgyait a földbe süllyedve találták meg egykoron, és bukkannak rá még ma is. Vajon hogyan éltek, hogyan teltek a mindennapjai úgy 3700 évvel ezelőtt? Vajon miért nevezték el településünkről ennek a több ezer évvel ezelőtt élt embernek a népét? A válaszokat az időben jóval korábbról kapjuk.

A bronzkori embert ábrázoló falkép a hivatal homlokzatán

A hatvani kultúra

Egy önálló bronzkori népesség lakhelyét találta és ásatta meg Hatvanban Tompa Ferenc régész 1934–35-ben a Strázsahegyen. A feltárások eredményeképpen megállapította, hogy egy egységes nép lakóhelyét találta meg. Mivel e nép a tudomány előtt még ismeretlen volt, ezért a hatvani kultúra nevet kapta. Az ásás eredményeit az Archaeologiai Értesítő XLVIII. 1935. számában közölte le: Az 590 négyzetméteren feltárt falu egységes képet mutat. A három vastag kultúrreteg 170 centimétert is meghaladja. Sikerült lakóházakat, azok tapasztott, döngölt padlóját, illetve a tartócölöpök nyomait azonosítani. A házak meglehetősen nagyok voltak, a hosszúságuk a 17–20 métert is meghaladta, közöttük 1–5 méteres sikátor húzódott. Szándékosan, többször is fölégették a lakhelyeket, és újra építették azokat. Az előkerült tárgyak általában nem a házak omladékaiból kerültek elő, tehát kiürítették azokat elpusztításuk előtt. Tompa Ferenc tanulmányában így összegezte az eredményeket: „Az egymásra rakódó kultúrretegek tehát nem különböző korú és fajtájú kultúrák hagyatékát őrzik, hanem a megújított házakban is ugyanannak a kultúrának a nyomait találhatjuk. Ugyanaz a lakosság építi tehát fel az elpusztított házak romjain az új hajlékokat, amelyek vagy csaknem a régi házak fölött épülnek fel, vagy praktikussági okokból attól kissé eltolódva. Ennek következtében a telep élettartama alig tehető 1,5–2 évszázadnál hosszabb időre.” Tompa Ferenc mondta ki először, hogy egy eddig ismeretlen, tiszta, saját kultúrájú népről van szó, mely egy helyen akár 200–300 évig is laktak. Így az első hitelesen feltárt lakóhelyükről, Hatvanról kapta a nevét.

Természetesen Tompa Ferenc ásását megelőzően is már számos lelet előkerüléséről, sírokról és tárgyakról szóló híradások láttak napvilágot. Már 1876-ban egy amatőr helytörténész-régész, Sperlág József gyógyszerész is talált erre sírokat, különböző használati tárgya-

kat. 1876. szeptember 4-én Budapesten tartották a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszust 238 magyar és 122 külföldi szakember részvételével. A résztvevők egy csoportja Hatvanba is ellátogatott. Előzőleg Sperlách József hamvasztásos sírokat tárt fel a résztvevők részére, de az edényeket nem emelte ki a sírgödörből, ennek a dicsőségét meghagyta a résztvevőknek, így mindenki saját kezűleg vehette ki azokat. Ez a terület a régi Kálvária dombon helyezkedett el. Sírokat talált a Kishatvani csárda közelében is. (Ma ez a terület a Belvárosi Temetőhöz tartozhat.) Az 1930-as években Révász József rendőrtanácsos kezdeményezte egy kis helyi múzeum kialakítását is. Hasonló tárgyak-leletek alkothatták a kiállítás anyagát. Ekkor kisebb ásatást is végeztek a Strázsahegyen. Az 1920–1930-as években több megbolygatott sírról is van híradás, az újonnan létesített Mezőgazdasági Iskola kertészetéből, a miskolci vasútvonal közelében fekvő, Tíz holdnak nevezett területéről.

Az 1970-es években Hatvanban igen sok lakóház épült. Az építkezések során számtalan tárgy, és edény pusztult el, de sokat juttattak el belőlük az építkezők a hatvani és az egri múzeumokba. A legtöbb lelet a hatvani kultúra temetőiből, sírjaiból került elő. 1970. decemberében homokbányát létesítettek a hatvani Delelő utcában. A Zagyva mocsaraiból enyhén kiemelkedő homokdombban két bronzkori sírt találtak. (Azóta lakóházak vannak a helyén). Valószínűleg több sírt is elpusztíthatott munkája során a markológép, vagy a későbbi építkezéseknél dobták ki a cseréptöredékeket. Az Ifjúság úti lakótelep alapozási munkálatai során is sok sír került elő. A Balassi Bálint utcában is több hamvasztásos sírt találtak a munkások. (A Hatvani Lajos Múzeumban számos tárgyi emlékük látható.) Kultúrájukban keleti és északi elemek ötvöződnek a helyi hagyományokkal. Kárpát-medencei letelepedésük során pedig olyan déli, égei tengeri, macedóniai hatások érték őket, amely életmódjukat is jelentősen megváltoztatta, de mezopotámiai elemeket is hordoznak. Lakóhelyük kialakításában a jól védhetőség dominált, természetes és mesterséges védőművekkel megerősítve. Jellemzőjük a sáncárokkal erősített telep, várrész-szel és településrész-szel akár hegyvidéki, akár síkvidéki faluval találkozunk.

A közelben lévő Heréd-kerekhalom nevű hatvani kultúrárs falu légi felvétele, és az árokkal, sáncsal védett lakhely rekonstrukciós kísérlete látható

Az egyik különösen koncentrált, sűrűn lakott terület Hatvan és annak körzete volt, úgy 20 kilométeres sugarú körben. A Zagyva folyó és vízgyűjtő területe, a közelebb-távolabb futó patakok termékeny völgyei vonzották a nagy állattartó, intenzíven földet művelő népcsoportot. A Zagyva-völgye, a Vanyarci- és a Bér patak, a Galga patak, a Tápió és vízgyűjtő körzete, az Ágói patak, a Rédei patak, a Gyöngyös patak és kisebb vízfolyások mellé építették az erősített falvaikat. Átalakították környezetüket, akarva és akaratlanul is. Céljaiknak megfelelően várakat építettek, szántóföldeket, legelőket, erdőket műveltek, és így mai környezetünk létrehozásában is jelentős szerepet játszottak. Mivel sáncaik jelentős méretűek lehettek, a későbbi korok emberei is figyelembe vették ezeket, így

sokszor ezek nyomvonalához igazodtak az utak, a dombokra vezető feljárók, a szántóföldek határai. Így maradtak meg az utókornak, így őrizte meg a gazdálkodó ember akaratlanul is nyomaikat sok helyen. Mára már erősen megkoptatta az erózió, az intenzív földművelés, vagy a föld kitermelése, az agyag- vagy homokbányászás. Néha néhány évig védetté teszik az éppen aktuálisan felkapott földvárat, falut, de még így sem tudják megakadályozni sokszor a pusztulását.

A hatvani kultúra feltárt temetői, sírjai alapján elmondhatjuk, hogy halottaikat elégették, a hamvakat vagy a sírgödör aljára szórták, vagy a sír egyik edényébe, általában a legnagyobb méretű urnába temették el. A hamvak között sokszor ott vannak a halotti máglyából származó faszendarabkák is. Valószínű, a tökéletlen égés miatt a csontokat pedig összetörték. Mellékletként pedig több, gyakran 8–10 edényt (tálakat, bögréket, fazekakat) is helyeztek a sírba. Az edényekbe valószínűleg ételmet tettek a túlvilági szükségletekre. A sírokban talált edények általában vékony falúak, törékenyek. Valószínű nem a háztartásban használatos edények sírba tételéről van szó, hanem a temetésre, a halottnak külön készítették a kollekción. Sokszor kerülnek elő a sírokból nagyobb kövek, kődarabok. A sírok és a temetők is sokszor nagy távolságra vannak egymástól, egy temetőben csak kevés, átlagosan 8–10 sír van. Elképzelhető, hogy a nagycsaládok, a rokonságok külön-külön temetőt használtak. Sokszor a temetőket a lakóhelytől patak, völgy, mocsár különíti el. Eddig kevés hitelesen feltárt temetőt ismerünk.

Az Ifjúság úti építkezések során feltárt sírokból előkerült edények

A fejlett mezőgazdaság és az állattenyésztés, az élelem biztonságos tárolhatósága a népesség növekedését eredményezte, és a hosszantartó egyhelyben lakást lehetővé tette. A falvak feltárásai során a házak maradványai sok mindent elárultak. Sokszor több helyiséges, nagyméretű házakat építettek. A méretekből és a tűzhelyek számából arra lehet következtetni, hogy ezeket az épületeket egy nagyobb család több generációja együtt lakta. Házaik falát agyagból verték, vagy betapasztott sövényből készítették, a tapasztást sokszor díszítéssel látták el, sáttortetők, döngölt agyagpadlósak voltak. Mivel ezek az épületek igen gyúlékony anyagokból készültek, gyakran leégték, de ha elférgesedtek, akkor maguk is meggyújthatták azokat, majd elegyengették a terepet, és újra építették lakóhelyüket. Kisebb tűzhelyek az épületen belül is voltak, a nagy kemencéket inkább a házak között építették fel, valószínűleg ezeket több család is együttesen használta. A falvakban zajló fémmegmunkálásról az előkerült öntőminták tanúskodnak. Bronz tárgyak csak igen ritkán kerültek elő, mert a bronznak nagy értéke volt. Fegyverzetük anyaga még elsősorban a kő volt. Mívesen kialakított kőbalták, kőbuzogányok alkották fő harci eszközeiket, de már megjelentek és később elterjedtek a bronztörök és bronzbalták is. Használták az íjat is. Egyik lakóhelyükről előkerült egy pattintott nyílhegy. Bizony, ha a praktikuság úgy kí-

vánta pattintott kőeszközöket is használtak. Csiszolással készítették el kőből a kalapácsokat, az ékeket, szerszám baltáikat.

A leégett házak vermeiből gabona magvak kerültek elő. Ismerték és termesztették a búza, az árpa több fajtáját, a rozst, a kölest. Fejlett állattartásukra a falvak hulladék gödreiből előkerülő nagymennyiségű csont utal. A csontok vizsgálata kimutatta, hogy legnagyobb számban juhot, kecskét és szarvasmarhát tartottak, kisebb mértékben sertést és lovat. Az állatokat a fajta lehetőségeinek megfelelően húsáért, bőréért, gyapjáért tenyésztették. Még a csontjaikat is felhasználták, ebből készítették a változatos és praktikus csontszerszámokat: árákat, kalapácsokat, kaparókat a bőrok feldolgozásához, simítókat az edények készítéséhez, és még sok mindent a mindennapi élet szükségletei szerint.

Agancs és csonteszközök, állatszobrocskák, és tör öntőforma a tárgyi emlékek közül

Gyermekjátékok a tárgyi leletek között

A következőkben a hatvani kultúra hétköznapi életében használt tárgyi eszközök közül a gyermekjátékoknak tekinthető leleteket próbálom összegyűjteni. Ezek a tárgyak sokszor ritkaságnak tekinthetők a történelemben, de van olyan játék is, amely szinte az egész világon elterjedt, és számos helyen megtalálták, így ez a kora-bronzkori nép úttörőnek tekinthető e vonatkozásban is.

Sok olyan tárgy is van a leletek között, amiket csak gyermekjátékként tudunk értelmezni. Ezek általában a felnőttek eszközkészletének kicsinyített másai voltak, amik beleférnek egy apró gyermekkézbe is. A telepeken gyakran találunk olyan kis edénykéket, melyeknek nem lehetett más céljuk, mint a lurkók szórakoztatása. Ma sincs ez másként, a konyhában sürgölődő anyuka mellett a gyerek babakonyhában készíti a „vacsorát”, az őskori gyerekek is ilyen játékedényekkel tanulhatták a főzés tudományát. Néha nehéz eldönteni, hogy ezeket a tárgyakat felnőtt csinálta-e néhány hirtelen mozdulattal (nesze, kölk, főzz te is!), vagy éppen egy gyermek gyakorolta így a fazekasság fogásait. A Strázsahegyi bronzkori településről és a környező falvakból több „mikro” edényke is előkerült, főleg felszíni gyűjtésből. Sajnos, a fából,

Kis méretű edénykék a Hatvan környéki bronzkori falvakból

szalmából, bőrből készült játékok nem maradtak fenn, pedig biztosan voltak, ahogy az archaikus paraszttársadalom is számtalan játékot készített ezekből az anyagokból is.

Kocsik játékként

Máskor azt nehéz megállapítani, hogy a tárgy felnőtt eszköz, vagy játék volt-e? A hatvani kultúrák bronzkori telepek gyakori lelete volt az agyagból készült kocsikerék-modell. Ezek a féltényérnyi kerek könnyen elképzelhetők fából készült játék kocsi kerekeként, főként, ha azt is tudjuk, hogy Szlovákiában egy ilyen komplett agyag kocsi modell került elő egy gyermeksír mellékleteként. De akkor miért nincs más korszakokban, pedig a kocsit jól ismerték? Közel egy évszázada rágódik ezen a régészet, és nem tudja eldönteni, hogy ezek az agyagkerék és agyag kocsi modellek játékok voltak-e, vagy egy bonyolult vallási szertartás kellé-

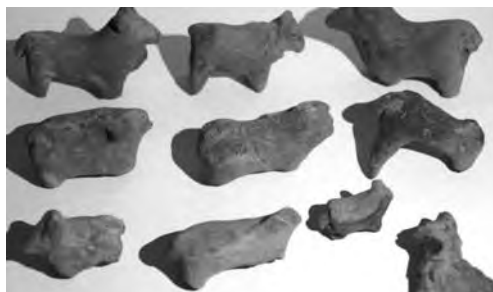

Agyagból készült kocsikerekék, illetve egy kocsi modellje

kei. A kultikus tárgy felé billenti a mérleget maga a tény, hogy „sírban” volt, és hogy a kevés számú példányok mindegyike rendkívül gondosan kivitelezett, gazdagon díszített, ami csak ritkán mondható el az agyag játékedényekről. Mindenesetre arányában sok agyag kerék került elő, kisebb nagyobb méretben a Hatvan környéki falvakból.

Állat szobrocskák

Hasonlóan értetlenül állunk a bronzkori állatábrázolások egyik csoportja előtt is. Ezek apró agyagszobrocskák, melyek végtelenül leegyszerűsítve, vagy épp nagyon is felismerhető módon ábrázolnak házi- és vadállatokat, kecskét, lovat, birkát, vaddisznót, medvét. Méretük, kidolgozottságuk alapján akár játékok is lehetnek, de ahhoz viszont feltűnően ritkák, bár a Hatvan környéki falvakban szinte mindenhol előkerült már. Kidolgozottságuk egyszerű és nagyszerű. Az állatok ábrázolása nem nevezhető elnagyoltnak, mert egyszerűségükben is jól felismerhetőek, jól mutatják az állatok jellegzetességeit.

Állat szobrocskák egy sírleletből

Társasjátékok

Aránylag sok csiszolt birka sarokcsont van a leletek között, melyekre csak gyermekjátékként tekinthetünk. Ezek az állat csontjai közül a legnehezebben elérhető és a legnehezebben kibontható, a legerősebb ínakkal védett csontok. A történelemben a legkorábbi játékok elemei ezek a csigára, kockára emlékeztető, masszív csontocskák. Szinte azonnal dobókockára gondolunk, ha meglátjuk azokat a csiszolt állatcsontokat. Kínálja magát a magyarázat: valami társasjáték darabjai lehetnek. Igen ám, csak hogy tudjuk, hogy az ókori görögöktől elkezdve a mai népek sokaságáig a hasonló csontokat varázsláshoz, jósláshoz, sorsvetéshez is használták. Sajnos az írást nem ismerő (nem használó) korszakok gyermekjátékai éppoly nehezen megfejthetőek, mint a hétköznapi élet megannyi aprósága. Néha egy-egy szerencsés lelet ablakot nyithat rá, de a többség homályban marad. Csaknem ötezer évvel ezelőtt már a maihoz egészen hasonló kockát „dobótestet” használtak Mezopotámiában és Indiában, de nem profán játékokra, hanem a jövő megismerésére, jóslására. A véletlen mögött az eseményeket irányító istenek, szellemek kezét látták, s a kockadobásokból jóslatokat olvastak ki a köz- és magánélet számos fontos mozzanatánál. Jóskockával jövendölték meg az év sorsát sok évkezdő rítusban; ez a sok ezer éves jósgyakorlat szinte napjainkig él Tibetben. A véletlenszerűség sok társasjáték alapja is. (A hatvani kultúra égei tengeri, mezopotámiai kapcsolatai régészeti leletek alapján bizonyítottak.)

A görögöknél, rómaiaknál kedvelt szerencsejáték volt már a kocka, vagy a kockaként használt asztragalosz juh- vagy kecskelábcsontról, de az ősi jóspraktika emléke sem homályosodott el teljesen. Tiberius császár arany „kockával” kérdezi meg a jövőt egy vállalkozása előtt, s amikor Julius Caesar élete legnagyobb és legkockázatosabb lépésénél azt a megjegyzést tette, hogy a kocka el van vetve – *alea iacta est!* – szó szerint értette, amit mondott. A dobókocka (nevezzük most így a dobótesteket az egyszerűség kedvéért), az egyik legősibb játékeszköz lehetett, melyet az emberiség ismert, és máig széles körben elterjedt. Eredete csaknem az emberiséggel egyidős, de a kialakulásának pontos körülményeit sajnos nem ismerjük. A legkorábbi feljegyzések melyek dobókockára utalnak, bizonyos csontokról szólnak. Ezeket az eszközöket állati boka- és ujjperc-csontokból készítették, és jóslásra használták. Mágikus erőt tulajdonítottak nekik, és hitték, hogy a csontok megmutatják a jövőt, vagy segítenek bizonyos döntések meghozatalában.

Egyik oldalán, vagy élén csiszolt csigacsontok a hatvani kultúra falvaiból

Egyes kultúrákban ilyen csontok a mai napig is használatosak. Mongóliában ma is nemzeti játék. A régészeti leletek között megjelenik Magyarországon nem csak a hatvani kultúra emlékényében, hanem a szkítáknál (késő-bronzkor), a görögöknél nemzeti játék volt, a hunoknál, szármataknál, a ró-

maiaknál, avaroknál, de a honfoglalóknál és a korai Árpád-korban is jelen volt a kocka, mint jövődőlő eszköz, de játékként is. Sokszor a halott mellé helyeztek egy darabot, mely inkább a szerencsével hozható össze, de találtak már egy kislány sírjába hét darabot belőle, talán kedvenc társasjátéka lehetett.

Táblajátékok emlékei

A Hatvan környéki kora bronzkori falvak tárgyai között többször előfordulnak törött edénydarabokból kör és szögletes alakúra csiszolt korongok. Az így kialakított kis tárgyak láttán csakis valamilyen tábla játékra gondolhatunk. Talán a malmozás, a malom játék valamilyen elődjét játszhatták. Azért azt nem mondhatjuk, hogy csak gyakorolták a csiszolást, hiszen a malom tábla legkorábbi ábrázolása a Földközi tenger keleti területeiről már ismert volt ebből az időből, és a késői bronzkorszakból is.

Csiszolt játék korongok

Agyag „kőbalta” töredékek

Kőbalta másolatok

Már az első ásataison is előkerültek kőbalta másolatok. A miniatűr, agyagból készült másolatokat csak fiús gyermekjátékokként tudjuk azonosítani. Szürke színű, minden oldalán csiszolt, közepén szűrt lyukkal ellátott tárgyak a korabeli kőbaltáktól eltérően hosszúka alakúak. Jellemzően a Hatvan környéki falvakban találtak ilyen leleteket.

Osztriga búb

Érdekessége a játékoknak nevezhető tárgyak között a Földközi tengeri osztriga héjának a legvastagabb része, a búbja. Mind a mai napig élnek a tenger sekélyebb vizeiben ezek az élőlények. Mind a négy darab a Hatvan-Strázsahegyi falu törmelékeiből kerültek elő. A balatoni kecskeköröm ennek a kagylónak a megkövesedett maradványa, az ötmillió éves kövületek a Pannon tengerben élt osztriga maradványai lehettek. Az itt találtak nem tűnnek több millió éves foszilliáknak, így valószínűleg kereskedelem útján kerülhettek a bronzkori faluba. A kagyló héját felhasználták dísztárgyak készítéséhez, míg a búbja megmaradt. Máshonnan, tudomásom szerint még nem kerültek elő hasonló leletek.

A négy darab osztriga búb

A fent említett tárgyak is azt bizonyítják számomra, hogy a hatvani kultúra korai és középső bronzkori műveltsége, mely 200–300 éven keresztül élt környékünkön, nem akármilyen népcsoport volt. Igaz nem építettek piramisokat, nem éltek több ezres kővárosokban. Falvaik szigorú rend szerint működtek erődjeiken belül és kívül. Falusi életet éltek, télen és nyáron. Napi tevékenységük közepette ott voltak körülöttük a gyermekeik. A lányok segítettek főzni, ételt készíteni, valósan és játék konyháikban. Utánozták a felnőtte-

ket jövendölés közben, és feldobást-elkapást játszottak csigacsontjaikkal. A fiúk a házak között harcosokat utánoztak, vagy éppen fa, agyag kocikkal fuvaroztak. A megmaradt tárgyak mögött ott vannak a gyerekek, kiket a tárgyaik megőriztek az örökkévalóságnak. Hogy hová tűnt ez a fejlett, több száz évig egyhelyben lakó, a kor hasonló népességeihez képest nagy lélekszámúnak mondható, sok maradandót alkotó nép, pontosan nem tudjuk. Továbbélései talán fellelhetők más északi, vagy dunántúli kultúrákban. Ám az bizonyos, hogy ők is odaillesztettek néhány kockát játékaikkal a mai emberi kultúránk mozaikjához.

Kassa András

